

De Afrikaanse Renaissance van Thabo Mbeki

The Life and Times of Thabo Mbeki. Adrian Hadland en Jovial Rantao. Rivonia, 1999.

The Time Has Come. Thabo Mbeki. Cape Town, 1998.

Een bevrijdingsbeweging die regerende partij is geworden, heeft behoefte aan een nieuwe ideologie. Tijdens de strijd tegen de koloniale bezetter, de dictatuur of de apartheid was het verzet tegen onderdrukking op zichzelf voldoende bestaansgrond voor een brede volksbeweging. Als het doel eenmaal is bereikt, kan de beweging nog enige tijd teren op het krediet van het verzetsverleden. Maar daarna hebben de nieuwe machthebbers een nieuwe legitimatie van de macht nodig, een toekomstvisie voor hun land.

Breed ideologisch scala

De anti-koloniale bevrijdingsbewegingen van Angola en Mozambique vormden zich na de onafhankelijkheid om tot marxistisch-leninistische voorhoedepartij. Inmiddels al weer een gepasseerd stadion, want de partijen verloren niet alleen hun massa-aanhang, maar op den duur ook hun eigen geloof in de partij-ideologie. Het bevrijdingsfront van Ethiopië gooide na een succesvolle strijd tegen de militaire dictatuur zijn marxistisch-leninistische bagage overboord en zocht een nieuwe legitimatie in een etnisch federalisme. Zuid-Afrika heeft de oudste bevrijdingsbeweging van het continent, maar moest niettemin het langst wachten op het uur van de bevrijding. Het in 1912 opgerichte African National Congress (ANC) kon na een onderhandelde machtsoverdracht pas in 1994 plaatsnemen op het regeringspluche. In militair opzicht was de gewapende strijd van het ANC geen succes, maar als bevrijdingsbeweging kon het ANC bogen op een grote populariteit onder zwarte Zuid-Afrikanen en op veel moreel krediet als democratisch, non-raciaal verzet tegen geïnstitutionaliseerd racisme. En niet op de laatste plaats: het had Nelson Mandela, de laatste heilige in de politiek.

Als bevrijdingsbeweging bood het ANC ruimte aan een breed ideologisch scala, van orthodoxe marxisten tot sociaal-democraten en nationalist. Geen liberalen, dat was lange tijd het ultieme scheldwoord. Religieuze inspiratie speelde een belangrijke rol voor sommigen in de ANC-top, zoals Oliver Tambo, die het ANC leidde in de dertig jaren van ballingschap. In het leven van Tambo's protégé Thabo Mbeki, die op eenentwintigjarige leeftijd uit Zuid-Afrika vluchtte, heeft reli-

gie echter nooit een plaats gehad. De achtentwintig jaren van ballingschap waren de vormende periode in zijn leven. Pas in 1990 keerde hij terug naar Zuid-Afrika: in 1994 werd hij vice-president en in 1999 president van Zuid-Afrika.

Van Marx naar markt

Nadat het ANC in 1960 tot verboden organisatie was verklaard, raakte de beweging in ballingschap steeds meer in de ban van een militant marxisme. De socialistische landen waren niet alleen de belangrijkste leveranciers van wapens en militaire training, maar dienden ook als ideologische bakens. Terwille van zijn geloofwaardigheid binnen het ANC moest Mbeki, na zijn studie economie in Sussex, een jaar naar de kaderschool in Moskou, gevolgd door een officiersopleiding van het Rode Leger. Ook al lagen zijn talenten meer in de diplomatie dan op het slagveld, zonder die ideologische en militaire toerusting had hij binnen het ANC nooit de top kunnen bereiken. De onderhandelde machtsoverdracht in Zuid-Afrika werd mede mogelijk gemaakt door het eind van de Koude Oorlog. De Sovjet-Unie was niet langer een militaire en ideologische steunpilaar van het ANC. Blank Zuid-Afrika hoefde niet langer te vrezen voor een 'communistische machts-overname'. De crisis van het socialisme noopte tot een ideologische herbezinning. Thabo Mbeki liet zijn lidmaatschap van de Zuid-Afrikaanse communistische partij, ooit het keurmerk van de ANC-elite, in stilte verlopen. Het eerste regeringsprogramma van het ANC, het 'Reconstruction and Development Programm' (RDP) ging nog uit van een sterk sturende rol van de staat in een sociaal-economische strategie die vooral was gericht op de basisbehoeften van de bevolking. Maar al na twee jaar maakte het RDP plaats voor een nieuwe sociaal-economische strategie, GEAR, ('Growth, Employment and Redistribution'), die veel meer is geënt op een liberale markteconomie. Mbeki's voormalige kameraden in de Communistische Partij, en ook in de vakbeweging, beschuldigden het ANC van 'neo-Thatcherisme'. De top van het ANC doorliep een spoedcursus markteconomie en beweegt zich inmiddels soepel in kringen van big business en de internationale financiële wereld. Maar voor de achterban is het lang niet altijd zo duidelijk waarom de socialistische beginselen van weleer opeens hun geldigheid hebben verloren, terwijl de kloof tussen rijk en arm in Zuid-Afrika even gapend blijft als voorheen, ondanks de pijlsnelle opkomst van een nieuwe zwarte middenklasse.

Mandela's regenboognatie

Wat is de maatschappijvisie van het ANC als regeringspartij? Het motto van Mandela's presidentschap was de regenboognatie, een poëtisch beeld van eenheid in verscheidenheid, ontleend aan aartsbisschop Desmond Tutu. De regenboog moest model staan voor het nieuwe Zuid-Afrika: een samenleving waarin bevolkingsgroepen van verschillende rassen, religies en culturen vreedzaam met elkaar zouden werken aan de bouw van een nieuwe natie. Mandela manifesteerde zich als de Grote Verzoener. Zijn inspanningen om de blanken gerust

Thabo Mbeki

Foto abc press

te stellen - tot en met theevisites met de weduwe Verwoerd en met de openbaar aanklager die in de jaren zestig de doodstraf tegen hem eiste - vielen niet altijd in goede aarde bij zwart Zuid-Afrika. Daar was de bevrijdingsstrijd toch niet om begonnen? Werd het niet eens tijd om voorrang te geven aan de zwarten? Bovendien bleken de Zuid-Afrikaanse blanken weinig geneigd om de uitdaging van een nieuwe samenleving op te pakken. Iedereen wilde graag met Mandela op de foto, zolang verder alles maar bij het oude bleef. Het ideaal van de regenboognatie leed schipbreuk op blank egoïsme en zwart nationalisme. In een geruchtmakende toespraak tot het Zuid-Afrikaanse parlement verklaarde vice-president Mbeki in 1998 het proces van verzoening en natievorming voor mislukt. De erfenis van het verleden, van ongelijke kansen in het leven op grond van ras, geslacht en streek van herkomst, was niet overwonnen. Er is geen gevoel van lotsverbondenheid gegroeid. 'Zuid-Afrika is een land met twee naties,' betoogde Mbeki. Een van die naties is blank en welgesteld, en heeft toegang tot een ontwikkelde economie, met alle bijbehorende goede voorzieningen. De tweede en grotere natie is arm en zwart. Vooral zwarten op het platteland hebben praktisch geen mogelijkheden om hun theoretisch recht op gelijke kansen waar te maken. Mbeki verweet blank Zuid-Afrika dat het vastberaden weerstand blijft bieden

aan de transformatie van zowel het overheidsapparaat als de particuliere sector, vooral waar het erom gaat het personeelsbestand representatiever te maken voor Zuid-Afrika als geheel: meer zwarte benoemingen dus.

Transformatie

Deze 'Two Nations'-rede heeft een prominente plaats in twee recent verschenen boeken die enig inzicht geven in het gedachtegoed van de nieuwe president van Zuid-Afrika.* Volgens zijn biografen Hadland en Rantao is Mbeki diep teleurgesteld dat vijf jaar na het aantreden van een democratische regering zo weinig vooruitgang is geboekt met de verzoening tussen blank en zwart en met fundamentele maatschappelijke veranderingen. Deze twee processen zijn volgens hem onlosmakelijk verbonden. 'Duurzame nationale verzoening vereist (...) de fundamentele transformatie van de economische machtsverhoudingen, de inkomensverdeling, het bestuur van de maatschappij en van de economie, en de spreiding van kennis en vaardigheden.' 'Transformatie' is in de jaren negentig het toverwoord voor gewenste veranderingsprocessen, maar de inhoud van 'transformatie' is even veranderlijk als een Kaapse winter. Stond transformatie aanvankelijk voor democratisering, mensenrechten, leiders die reenschap afleggen aan hun achterban, en het wegwerken van historische achterstanden, nu is het begrip 'transformatie' versmald tot representativiteit in demografische zin. Met programma's van 'affirmative action' (een voorkeursbehandeling bij benoemingen) en 'black empowerment' (zwarte machtsvorming in de economie door de vorming van zwarte consortia die voorrang krijgen bij de gunning van overheidsopdrachten) moet de historische achterstand van zwarten - en ook van vrouwen - worden ingehaald.

Politieke gelijkberechtiging heeft nog niet geleid tot overbrugging van de gapende kloof tussen arm en rijk. Met Brazilië blijft Zuid-Afrika horen tot de meest ongelijke samenlevingen ter wereld. De statistieken bieden Mbeki volop ondersteuning voor zijn argumenten. Zestig procent van de Afrikanen geldt als arm, terwijl slechts één procent van de blanken in die categorie valt. Werkloosheid onder zwarten schommelt rond de tweeënveertig procent, onder de blanken rond de vier procent. Blanken vormen twintig procent van het overheidspersoneel, maar bezetten tweeëntwintig procent van de leidinggevende posities. Bij de overheid heeft de regering zich de afgelopen jaren al ingespannen om meer zwarten te benoemen op leidinggevende posities. Voor de publieke en de private sector samen zijn de cijfers nog sprekender: zevenentachtig procent van het management is blank, slechts zes procent van de leidinggevende posities wordt bezet door zwarte Zuid-Afrikanen; tien procent van de aandelen die staan genoteerd op de beurs van Johannesburg, zijn in handen van zwarte ondernemers. Dat is tien procent meer dan tien jaar geleden, maar het is allesbehalve een historische omwenteling.

Oliver Tambo, Nelson Mandela, Walter Sisulu en Govan Mbeki van het ANC Foto Jan Kopiec

Een Pan-Afrikaans visioen

Thabo Mbeki's belangrijkste ambitie is niet het geruiststellen van de blanken, maar de vooruitgang van de zwarten. Werkgelegenheid en armoedebestrijding zullen voorrang krijgen boven baangaranties en bescherming van minderheden. Na Mandela de Verzoener komt Mbeki het Raadsel. Die bijnaam wordt nogal eens gebruikt in de Zuid-Afrikaanse media, en ook door zijn biografen Hadland en Rantao. Mbeki heeft het imago van de pijprokende intellectueel, de boekenwurm die zich slecht op zijn gemak voelt in grote menigten. Hij is een begaafde diplomaat die zich verdiept in de motieven van zijn tegenstanders. Maar hij is ook een sluwe tacticus, een meester in het manipuleren achter de schermen. In de aanloop naar zijn presidentschap heeft hij alle potentiële rivalen aan de kant gemanoeuvereerd. Hij heeft autoritaire trekjes, kan niet tegen kritiek, omringt zich met ja-knikkers, hecht meer aan loyaliteit dan aan deskundigheid. Maar hij is ook een man met toekomstvisie voor Zuid-Afrika en voor het hele Afrikaanse continent. Na Mandela's regenboognatie komt Mbeki's Afrikaanse Renaissance. Mbeki's visioen van een Afrikaanse wedergeboorte gold aanvankelijk het hele continent dat in zijn visie opklimt uit een diep dal van oorlog, volkerenmoord, hongersnood en wanbestuur. De laatste tijd is Mbeki's Renaissance vooral een motto voor binnenlands gebruik, maar hij heeft zijn Afrikaanse ambities niet verloren. Mbeki profileert zich als een leider die zijn inspiratie ontleent aan de Afrikaanse geschiedenis, aan de 'herontdekking van onze ziel, zoals die voor altijd is vastgelegd in grootse schepingswerken als de piramiden en sfinxen van Egypte, de stenen gebouwen van Axum en de ruines van Carthago en Zimbabwe, de rotstekeningen van de San, het bronzen smeedwerk van Benin, de Afrikaanse maskers, het houtsnijwerk van de Makonde en het beeldhouwwerk van de Shona'. Een jaarlijk Pan-Afrikaans visioen, maar het blijft onduidelijk welke

waarden ontleend moeten worden aan deze werken van architectuur en kunst uit verschillende millennia. Ze kwamen weliswaar alle tot stand op Afrikaanse bodem, maar behoren niet tot een gemeenschappelijk cultuurgooed.

Renaissance?

De Europese Renaissance staat voor een opleving van kunst en wetenschap in de vijftiende en zestiende eeuw. Kunstenaars en architecten lieten zich inspireren door de Grieks-Romeinse Oudheid; wetenschappers verlegden hun grenzen in een seculariseringsproces waarin de wetenschap zich geleidelijk bevrijdde van haar dienstbaarheid aan de kerk. Europa kon dankzij de Grieks-Romeinse cultuur en de expansie van het Romeinse Rijk, dat de infrastructuur legde voor de verbreiding van het christendom, teruggrijpen op een gemeenschappelijk cultureel erfgoed. Voor Afrika begint het gemeenschappelijk verleden eigenlijk pas met de gedeelde ervaring van de Europese kolonisatie. Mbeki's Renaissance staat vooral voor een politiek en economisch programma, niet voor een culturele wedergeboorte. Op zijn agenda staat democratisering, goed bestuur en de strijd tegen corruptie, evenals economische groei, armoedebestrijding en het aantrekken van buitenlandse investeerders. Voor zo'n programma biedt het Afrikaanse verleden weinig aanknopingspunten. Het beeld van de regenboog was populair bij blank Zuid-Afrika, maar de Afrikaanse Renaissance slaat vooral aan bij zwarte nationalist. Mbeki zelf heeft bij herhaling duidelijk gemaakt dat het Afrikaan-zijn voor hem niet wordt bepaald door een zwarte huidskleur. In een historische rede in het parlement, getiteld 'I am an African', schetste hij een inclusief beeld van Afrika en Afrikanen. Mbeki's 'Afrikaan' is de afstammeling van de Khoi en de San, van de Maleise slaven, van de Europese migranten, van de Afrikaanse krijgers, van de slachtoffers van de concentratiekampen van de

Boerenoorlog, van de contractarbeiders uit India. Maar die invulling komt vaak niet goed over het voetlicht. Zuid-Afrikaanse blanken, kleurlingen en Indiërs hebben nogal eens de indruk dat die Afrikaanse Renaissance niet voor hen is bestemd, maar uitsluitend voor zwarte Afrikanen. Die beeldvorming zal onvermijdelijk worden versterkt als Mbeki ernst maakt met zijn streven om nu voorrang te geven aan de ontwikkeling van de zwarte meerderheid en daarbij instrumenten gebruikt zoals 'affirmative action'-wetgeving. Mbeki's Afrikaanse Renaissance is een inclusief concept dat vooral dient als inspirerend motto voor alle burgers, ongeacht huidskleur. Maar vanwege het gebrek aan programmatische helderheid kan de Afrikaanse Renaissance ook gemakkelijk gekaapt worden door de Afrikanisten, de aanhangers van een exclusief-zwart nationalisme.

Zwart-wit polarisatie

Nadat jarenlang de schijnwerpers waren gericht op de persoon van Mandela, ligt het voor de hand dat nu de persoon van Thabo Mbeki onder het vergrootglas wordt gelegd. Wat heeft Mbeki, visionaire denker of Machiavelliaanse manipulator, in petto voor Zuid-Afrika? Die fixatie op het individu leidt gemakkelijk tot een overbelichting van de persoon en een onderbelichting van de structurele omstandigheden. Met of zonder Mbeki gaat Zuid-Afrika een periode van meer autoritair bestuur tegemoet dat onder sterke druk zal staan om de verwachtingen van de zwarte meerderheid nu zichtbaar waar te maken. Nu de warme gloed van de regenboog is verdwenen, komen de onopgeloste oude tegenstellingen opnieuw in schrille kleuren voor de dag. De verhoudingen tussen blank en zwart zullen verharderen, wanneer de blanken zich verschansen ter verdediging van hun gevestigde privileges en de zwarten ongeduldig proberen om nu eindelijk te delen in diezelfde voorrechten. De verkiezingsuitslag van juni 1999 bevestigt die zwart-wit polarisatie. De Nasionale Party, erfelijk belast met haar apartheidsverleden, werd vrijwel weggevaagd. Een meerderheid van de blanken, zowel Afrikaners als Engelstaligen, stemde op de Democratische Partij, vroeger de hoeder van liberale beginselen. Met haar ongelukkige verkiezingsleus 'Fight Back' profileerde de Democratische Partij zich als het bastion van blanken die hun bevoorrechte positie willen afschermen. Het ANC krijgt ondanks de multiraciale samenstelling van de partijtop nauwelijks blanke stemmen, maar wel de steun van meer dan driekwart van zwart Zuid-Afrika. De regeringscoalitie van het ANC met Inkatha, de partij van het Zulu-nationalisme, versterkt het beeld van zwarte machtsvorming tegenover de blanke oppositie. De Mandela-magie van verzoening en harmonie heeft haar werk gedaan in een cruciale fase van de Zuid-Afrikaanse geschiedenis. Maar de structurele ongelijkheden moeten nog overwonnen worden en dat zal vrijwel onvermijdelijk leiden tot nieuwe polarisatie.

Ineke van Kessel

Ineke van Kessel is wetenschappelijk medewerker bij het Afrika-Studiecentrum in Leiden.

Grond

*onder bevel van my voorgeslagte was jy besit
had ek taal kon ek skryf want jy was grond my grond*

*maar my wou jy nooit
hoe ek ookal strek om mij neer te lê
in ruisende blou bloekoms
in bees wat horings sak in Diepvlei
rimpelend drink die trillende keelvel
in tafsytsels in leksels gom
in doringbome afgegely na die leegtes*

*my wou jy nooit
my verduur kon jy nooit
keer op keer skud jy my af
rol jy my uit
grond, ek word langzaam naamloos in die mond*

*nou word geveg om jou
beding verdeel verkamp verkoop versteel verpand
ek wil ondergronds gaan met jou grond
grond wat my nie wou hê nie
grond wat nooit aan my behoort het nie*

grond wat ek vergeefser as vroeër liefhet

Grond

*op bevel van mijn voorgeslacht was jij bezit
had ik taal kon ik schrijven want jij was grond mijn grond*

*maar mij wilde je nooit
hoe ik me ook uitstrekke om me neer te leggen
in ruisende blauwe eucalyptusbomen
in runderen die hun hoorns laten zakken in Diepvlei
rimpelend drinkt het trillende vel aan hun keel
in tafzijden tressen in druipend gom
in doornbomen afgegleden naar de leegten*

*mij wilde je nooit
mij verduren kon je nooit
keer op keer schudde je me af
duwde je me weg
grond, ik word langzaam naamloos in de mond*

*nu wordt om je gevochten
wordt bedongen verdeeld verkaveld verkocht verstolen verpand
ik wil ondergronds gaan met je grond
grond die mij niet wilde hebben
grond die nooit aan mij heeft toebehoord*

grond die ik vergeefser dan vroeger liefheb

Antje Krog